

Етнографія листування: про деякі мовні та жанрові особливості електронних повідомлень/листів

Іва Плеше

УДК [394.92+004.773.3]+81'276

In this article separate theses over are brought in relation to the questions of separate language and genre features of electronic reports, supported by examples from internet correspondence, to that an author applied in the process of preparation of ethnographic researches. Speech goes, first of all, about her personal own archive of e-mail from 1999 to 2003. To him the report of different maintenance and aspiration enter: from numerous folias with working questions, numerous advertising texts often turned to the certain abstract recipient, executed in a different form – from propaganda of concrete commodities to the promise of total success and happiness on all vital areas, to the personal, private correspondence.

Keywords: electronic reports, internet correspondence, personal archive, private correspondence.

Ovde je riječ o brojnim primjerima elektroničke korespondencije kojom autor je u svom etnografskom istraživanju bavila i na temelju koje je nastao i ovaj rad o pojedinim jezičnim i žanrovskim osobinama elektroničkih poruka. Riječ je o mojoj vlastitoj arhivi elektroničke pošte od 1999. do 2003. godine. Ona se sastoji od poruka različitog sadržaja i karaktera: od brojnih poslovnih poruka, različitih skupnih poruka, često upućenih neodređenom čitatelju, koje se – kao obavijesti, apeli, ali i lanci sreće, šale i slično – prosljeđuju na više adresa odjednom, te od osobnih, privatnih poruka.

Osnovne riječi: elektroničke poruke, vlastiti arhivi elektroničke pošte, privatne poruke, reklamne tekstove.

В одній колишній (уже достатньо давній) телевізійній передачі, присвяченій питанням хорватського правопису (Forum («Форум») від 8 вересня 2001 року), хтось із її гостей висловив міркування стосовно необхідності запису е-мейл-повідомлень та їх усебічного аналізу, коли йшлося про питання та коментарі, що надходили до ведучих в інтернет-листах. Ідеться про повідомлення, пов'язані з питаннями правопису. З огляду на це можемо говорити, що автори цих повідомлень в той чи інший спосіб цікавилися мовною проблематикою. Крім того, це були повідомлення, підготовлені спеціально для ефіру, насамперед для телевізійного екрана, тому цілком імовірно, що їх автори в таких листах приділяли набагато більше уваги мовним питанням, аніж у повсякденному приватному житті. Проте тих авторів повідомлень, які надавали важливого значення питанням правопису, і тих, хто вважав за необхідне аналізувати, а подекуди й коректувати мову електронних листів, слід зарахувати до незвичайних інтернет-користувачів. Деякі тексти є складними для розгляду, редагування, адже неможливо апелювати до їх автора, оскільки він – невідомий. Утім, імовірний і такий варіант, коли автор свідомо вживає неправильні з мовного погляду конструкції. За таких умов будь-яка правка суперечить «авторському задуму» свідомо порушувати правила, що функціонують у мові. Не варто виключати і можливості випадкового порушення через неухважність під час написання тексту повідомлення, але така собі специфічна недбалість, яка, на перший погляд, видається незапланованою, насправді часто є цілком свідомою.

Якщо ж у разі вже згаданих телевізійних електронних повідомлень не йдеться ані про свідоме відкидання мовних правил, ані про «свідому» неухважність, то в цій статті наводяться тези стосовно питань окремих мовних і жанрових особливостей електронних повідом-

лень, підкріплені прикладами з інтернет-кореспонденції, до яких я безпосередньо зверталася сама в процесі підготовки етнографічних досліджень. Мовиться насамперед про мій архів електронної пошти від 1999 до 2003 року. До нього входять повідомлення різного змісту і спрямування: від листів з робочими питаннями, численних рекламних текстів, часто звернених до певного абстрактного реципієнта, виконаних у різній формі, від пропаганди конкретних товарів до обіцянки тотального успіху на всіх життєвих ділянках, до особистого листування. Запропоновані нижче тексти безпосередньо пов'язані з індивідуальним (приватним) листуванням, у якому брали участь мої приятельки і респонденти, з якими я неофіційно листувалася.

Ураховуючи завдання й характер дослідження¹, потрібно наголосити на тому, що записи й коментарі щодо певних мовних особливостей текстів електронних повідомлень здійснено на базі одного приватного архіву електронної пошти, упродовж одного лише хронологічного періоду, коли ці тексти готувалися й фіксувалися, а також відповідно до вподобань певного прошарку користувачів, у нашому випадку жінок², тому висновків, які б стосувалися електронної пошти загалом, робити не слід. До того ж треба брати до уваги той факт, що цю роботу підготовлено не в мовознавчому ключі і без спеціальних ґрунтовних знань на терені лінгвістики. Її заплановано й підготовлено як частину так званої етнографії письма [3, р. 11], яка займається питаннями різнопланового листування в повсякденному житті, зокрема інтернет-повідомленнями. Цю науку передусім цікавлять питання, хто пише, як і навіщо, а також у який спосіб здійснюється листування, у яких жанрових формах воно реалізується, виділяються і спільні особливості різних типів письма, відповідно найбільша увага приділяється самим письмовим «витворам».

Говорити чи писати?³

Не знаю, чи це мені яскраве сонце вдарило в і без того хвору голову, але мушу констатувати, і це викликає в мене певне занепокоєння, що завдяки Інтернету люди почали перетворюватися на дебілів – спілкуватися такою мовою, яку тяжко назвати повною мірою нашою: без розділових знаків, рисочок та навіть і самих звуків, властивих мові. Подумай, ми робимо це впродовж років, пишемо цією мовою важливі й неважливі листи, розумні чи легковажні, весь час удаємося до такої мовної редакції, що вже, дійсно, небезпечно (Анна, у тексті е-мейла) 4.

Цитоване електронне повідомлення вже самою формою визначає зміст – з позицій користувача заявляє про тему, яку порушують і в дослідницьких розвідках, і в коментарях до явищ електронної комунікації: насамперед про вплив медійних засобів на мову (читайте про це, наприклад, у працях Наомі Барон [1], Юдіт Лі [9] та Тіма Шортіса [16]). Від витоків комп'ютерної «писемності» й надалі дослідники займалися питанням впливу медійних засобів на мовлення його користувачів, від повідомлень і приватного листування до того, що ми називаємо літературним епістолярієм, поділяючи чи не поділяючи точку зору авторки цитованого вище повідомлення. Ідеться про складну тему, яка охоплює цілу низку елементів: від лінгвістичних і стилістичних особливостей окремих текстів у тій формі, у якій вони побутують у нових медійних засобах, до питання нового електронного авторства, філософського й суспільного значення електронного тексту, електронної мови в процесі її формування.

Моє ж завдання є набагато скромнішим: задокументувати деякі мовні та жанрові особливості текстів, які поширюються за допомогою електронної пошти. Сюди варто залучити й вербальний спосіб – мовиться про використовуваний часто прийом синхронічної та асинхронічної комп'ютерної комунікації (читайте про це, приміром, у дослідженні Петера Колока та Марка Сміта [8]), при якому істотно домінує асинхронічний, на відміну від деяких інших форм комп'ютерної опосередкованої комунікації, крім чата, коли неможлива одночасна присутність обох сторін для здійснення процесу комунікації. Користувач надсилає повідомлення в будь-який час, а відповідь на нього може «запізнитися» як на кілька годин, так і на кілька днів і навіть більше, з огляду на те, що користувачі можуть неодноразово бути підключені до мережі і відповідають на лист у час, який обирають самі. Проте нерідко повідомленнями обмінюються у вельми стислий відтинок часу, імітуючи таким чином розмову в «реальному часі». На таку своєрідну амбівалентність електронних повідомлень, які можуть видаватися важливими і в площині способу їх письмового вираження, указують також деякі коментарі, надані однією дослідницею електронної кореспонденції. Вона е-мейл співвідносить насамперед з розмовою під час телефонної комунікації, щоб потім наголосити на важливості визначення часу написання, якого під час телефонної розмови непередбачено.

Але я їх [електронні повідомлення] ніколи не обмірковую, навіть тоді, коли маю написати просто зараз – дуже рідко, можливо, два-три рази казала, що зараз їду когось написати листа. Просто знаєш, що треба написати, про щось розповісти, пишеш і йдеш займатися іншими справами. (...) Для мене це дуже легко... Коли пишу е-мейл, почуваюся так, ніби розмовляю з кимось по телефону.

Мейл якраз дає мені ті три секунди, які потрібні, щоб написати щось. Уже багато років якийсь мейл може орієнтовно за шістьнадцять секунд охопити те, про що я б стільки ж, а подекуди й набагато довше теревенила б по телефону... Я знаю, що при цьому маю швидко формулювати думку і водночас займатися численними іншими справами, насамперед обмірковуванням. Коли щось пишеш, для себе найперше намагаєшся в голові скласти речі до купи, у той час, як у телефонній розмові багато часу витрачаєш на зайві коментарі (...) Спілкуючись по телефону чи розмовляючи безпосередньо, ти все одно не будеш зважувати кожної репліки. (Анна, з розмови).

Під час написання повідомлення треба враховувати специфіку оформлення текстів на комп'ютері, а також вживання типових термінів, які вимагають мовних знань і чуття мови. Тут ідеться, безперечно, про писемну комунікацію. «Комп'ютерний текст, безсумнівно, виступає своєрідним способом письма: пікселі на екрані набувають ознак літер і слів, які ми читаємо і пишемо» [3, р. 12]. Проте коментатори комп'ютерних повідомлень [3; 9; 4], як і фахівці зі сфери електронних технологій, відзначають їх «розмовний характер».

Коли тобі хтось щось надсилає, хтось, кого ти знаєш, близька тобі людина, ти відразу починаєш відповідати на лист без будь-якої офіційної преамбули, майже так само, як і під час приватної розмови. Я це називаю розмовним е-мейлом. Він, інакше кажучи, без класичного зачину листа, фактично не має початку. Створюється враження, що продовжується якась уже розпочата розмова. Крім того, тут не варто забувати про значну кількість орфографічних помилок, скорочені форми слів: ти просто хочеш щось сказати, передати – і надсилаєш. (Діана, з розмови).

Такий розмовний характер⁵ електронного повідомлення пов'язують з темою, про яку говоритимемо далі, але ми цим не обмежимося⁶. Ідеться про дотримання класичних правил написання чи, навпаки, відхід від звичної орфографії (між іншим, увага концентрується й навколо написання з малої літери, значної кількості орфографічних помилок, вживання лише частини слова). Найчастіше такі мовні особливості пов'язують напряму зі швидкістю листування – вони нагадують «усні ситуації спілкування», адже подібні огріхи неприпустимі при уважному й повільному написанні, редагуванні написаного, звичному для нас автоматичному

виправленні помилок. Особливо яскраво таке явище простежується при синхронічній формі комп'ютерної комунікації, що більше нагадує розмову, при якій швидкість обміну повідомленнями винятково важлива⁷. Своєю чергою електронна пошта як різновид асинхронічної комунікації в цьому й відрізняється від синхронічних форм, і в повідомленнях, якими обмінюються (особливо в тих, які в попередній цитаті названо розмовним е-мейлом), досить чітко простежуються схожі риси. Повідомлення, які з розмовного е-мейла перетворюються на електронні листи⁸, часто втрачають своє функціональне призначення: якомога швидше написати все, що хочеться сказати, досягти максимальної швидкості спілкування⁹.

Отже, електронні повідомлення існують як особливий спосіб комунікації – як своєрідна перехідна стадія між листом і розмовою, письмовим і усним медіа, – для якої, крім того, характерне недостатньо дбайливе ставлення до синтаксичних конструкцій. Ідеться про побудову речень, подекуди фіксується свідоме відхилення від стандартної літературної мови. Чи можна тут говорити про повернення до старого чи про нові креативні віяння, вірогідно, залежить від індивідуальних, а також і культурних суспільних позицій учасника листування. Бренд Данет наводить, наприклад, тезу про одночасне збагачення і збідніння мови в процесі безпосередньої писемної комп'ютерної комунікації. Вона їй видається водночас і досконалішою, і гіршою від звичайного мовлення і письма. Через брак невербальних і паралінгвістичних знаків, які передають значення безпосередньо від особи до особи, комп'ютерна комунікація бідніша від усного мовлення, а через свою ефемерність – і від писемного. Однак, з іншого боку, це мовлення багатше від звичайного усного, оскільки існує можливість його збереження та наступного прочитання як окремих речень, так і цілого тексту. Багатше воно і від писемного, адже відбувається своєрідне відновлення постаті співбесідника. Також набагато легше відтворити миттєву комунікацію з автором асинхронічного повідомлення або тексту; через це електронна комунікація стає більш діалогічною [3, р. 11–12]¹⁰.

Особливості підготовки електронних повідомлень

Прискіпливий аналіз індивідуальних стилів написання електронних повідомлень продемонстрував би окремі деталі, притаманні конкретному мовцеві, і дав би уявлення про комп'ютерну комунікацію в цілому. Ми маємо на меті продемонструвати поодинокі, переважно спільні для користувачів особливості приватної електронної кореспонденції, у якій я сама безпосередньо брала участь.

Це не означає, що окремі особливості не можна відшукати і в службовій (робочій) кореспонденції.

Дорога...

Згідно з деякими дослідницькими розвідками, для е-мейлів нехарактерні ввідні звертання, як і привітання наприкінці тексту: такі ознаки класичного, паперового листа губляться в електронному медійному про-

сторі [9, р. 311]. І в моєму електронному архіві багато текстів, які не містять характерних зачинів, показових для листів. Текст тоді починається *in medias res*, без вступних формул увічливості. Такі зачини з'являються переважно в повідомленнях, які тісно, безпосередньо пов'язані з попередніми. Нерідко можна натрапити на повідомлення, яке навіть своїм «предметом» сигналізує про те, що це відповідь на попереднє повідомлення (наприклад, *Re: зустріч?*). З іншого боку, у моїй кореспонденції чимало електронних листів, де, як і в класичних, з'являються відомі зачини: «Моя люба», «Дорога Анно», а інколи просто – «Анно».

Не випадковим є і той факт, що тексти, які починаються без увідного вітання, я називаю *повідомленнями*, а з ним – *листами*¹¹. На мою думку, початок тексту без вітального заголовка характерніший – коли це важливо і часто трапляється – для коротких повідомлень, де надається певна інформація, формулюються питання, чи просто передаються вітання. Такі повідомлення часто починаються ввідною формулою на зразок «*Vok!*», «*Hi!*», «*Zdravo!*» (*Привіт! Здорово!*) і подібними. Початок повідомлення без називання адресата (без звернення на ім'я), а також без класичного привітання часто вживається в разі, коли між двома кореспондентами обмін повідомленнями здійснюється без тривалих перерв. Проте в текстах, які ми назвали листами, увідне звернення до адресата вживається завжди.

Дорога... нарешті вже дійшло до того, що я почала вживання ввідної формули («дорога»...), а інколи це буде й інша ввідна формула, коли пишу «службове повідомлення» – «шановний, шановна», чи намагаюся перескочити через цей початок (якого все одно не вдається уникнути), а в кінці повідомлення використовую красивий компромісний варіант: обираю між «бувайте», «з богом» і «з повагою», «щирі вітання». (Інна, з е-мейла).

Під час розмови мої співрозмовники, як і в попередній цитаті, підтвердили своєрідну необхідність увідного привітання в особистих повідомленнях, а також у листах і повідомленнях, розрахованих на близьких приятелів, однак деякі з них висловили сумніви щодо необхідності таких формул увічливості в повідомленнях, які надсилаються знайомим, проте не дуже близьким особам.

Для мене завжди є проблемою, як почати е-мейл, що насамперед написати комусь – «дорогий», «дорога». Для мене це звучить майже так само, як і привіт, але привіт вже й зовсім звучить по-панібратськи, а якщо ж я напишу «хелло», то навіть у власних очах буду виглядати як така-собі дівчина з «Космо», що пише листи до редакції. Отже, як бачите, найважче його все-таки почати. (Діана, з розмови).

На противагу цьому, зачин класичного (звичного) листа видається респондентам менш проблематичним, оскільки «*тут існують деякі усталені конвенції, з ними важко роззубитися*». (Марина, з розмови).

Утім, існують користувачі Інтернету, яким такі установлені форми повідомлення істотно полегшують комунікацію, насамперед відпадає питання, як розпочати написання тексту.

У мене немає ніяких проблем щодо форми підготовки повідомлення. Вірогідно, така проблема могла б виникнути, але я ніколи не маю ніяких труднощів з тим, як розпочати е-мейл, незалежно від того, чи це по роботі (а такі листи завжди мають стандартну форму), чи я листуюся з кимось, з ким у мене приязні стосунки. (Анна, з розмови).

Щирі вітання, А.

Електронні повідомлення і листи також часто закінчуються деякими фінальними формулами з іменем автора, яке імітує власноручний підпис на папері: «Цілую тебе, І.», «Побачимось, М.», «Щирі вітання, А.». Дехто з авторів вигадує оригінальні прощальні варіанти на зразок: «З любов'ю і целюлітом» або інколи досить несподівано завершують текст: «Побачимось, поки ми ще обидва не померли від старості». Існують, звичайно, і тексти, у яких просто взагалі немає слів на завершення. У моїй особистій кореспонденції їх нараховується вже не так і багато, але вони згадуються як характерні варіанти електронних повідомлень (разом з ім'ям та ініціалами і завершальною фразою на кшталт «Спасибі») тих осіб, які обмінюються повідомленнями досить часто [9, s. 313]. Можна було б звернути увагу і на заключний підпис в е-мейлі в тому випадку, коли в повідомленні фігурує ім'я відправника, а «підпис» в електронному повідомленні не може виглядати, безперечно, так само, як підпис на папері, який і є знаком підтвердження авторства [3, p. 53]. Питання, чи треба підписуватися, є завершальним. Авторки листів, як і інші мої кореспондентки, здебільшого підписувалися власним ім'ям, першою літерою імені чи ім'ям/словом, яке б замінювало власне ім'я. Наведу одне показове і всім відоме – «Скарлетт О'Хара».

Цікаво також те, що в кінці повідомлення з'являється і *постскриптом*, для якого найчастіше немає ніяких функціональних підстав. Так, в електронне повідомлення, тобто у вже підготовлений текст – на відміну від тексту паперового листа – можна додавати нові речення, прибирати старі, вставляти слова. Тому *p. s.* не пишеться за необхідності, а лише як усталений варіант з паперового листа, через звичку або бажання його туди залучити. Можна і в паперових листах *постскриптом* використовувати з «жанрових міркувань», а не за необхідності, а для електронних повідомлень це завжди так.

Предмет: декор пофарбованої кімнати

Текст повідомлення пов'язаний зі словами, написаними під рубрикою «предмет» (англ. *subject*). Наприклад, ось повідомлення, «предмет» якого виглядає так: «якби ти знала»; починається буквально з коми і слів «знаєш» (...) чи «знаю, що ти не повіриш», «але я справді (...)»; «о'кей, дурепо, хочу тебе запитати (...)». Предмет повідомлення інколи містить вітальні формули, крім «Доброго ранку!»; «Привіт»; «Дорога»; «На добраніч»,

його використовують як простір, у який вписується ввідна формула: «Моя дорога»; «Дівчинко!» Це суперечить точці зору тих авторів електронних повідомлень, які стверджують, що правило вибору предмета, у якому вміщено основну інформацію, – одне з найважливіших в електронній комунікації, оскільки багато користувачів електронної пошти на основі предмета вирішують, чи хочуть вони, виходячи із заявленої теми, узагалі його читати (див. напр., www.livinginternet.com). Тому предмет повідомлення мав би бути в ньому ключовим словом чи словами, які розкривають його тему, зміст тексту. Якщо це відповідає дійсності в робочих (службових) повідомленнях, то в інших – приватних, особистих, які якраз і виступають значною частиною моєї електронної кореспонденції, це, без сумніву, не так. Тут і можна прослідкувати різницю між електронними повідомленнями та електронними листами. Приватні електронні повідомлення часто містять *предмети*, які підтверджують уже згадане правило, наприклад: *Кіно завтра о 20?* (предмет, після якого нібито й не потрібне продовження тексту). З іншого боку, електронний лист, який найчастіше не присвячений єдиній лише темі і зміст якого не обов'язково прив'язаний до певних домовленостей і передачі інформації, має *предмети* (чи, як деякі кореспонденти кажуть, «назви», крім назви тексту), які не можна назвати інформативними чи ключовими словами, які містять слово чи цілу частину речення з наступного тексту (*нутелла і барбариски; кімнатне світло; таблетки для схуднення*), дає певну спільну назву для тем, яким присвячено текст (*портрети, декор пофарбованої кімнати*), або темам, які виступають автономними стосовно до тексту («*дуже часто предмети не мають жодного зв'язку з тим, що за ними слідує*», – каже одна з учасниць листування). Крім того, потрібно згадати приклади невикористання предмета повідомлення («коли не можу згадати нічого розумного»), а також опцію «відповідь» (англ. – *reply*), яка автоматично перед предметом повідомлення, на яке відповідають, ставить *Re* як скорочений варіант від *reply*. Коли листування під такою назвою триває довгий час, зміст нових повідомлень більше не має жодного зв'язку з предметом першого (вихідного) повідомлення. Ю. Яросс Лі наводить приклад приватного електронного листування, яке тривало місяцями під первинною назвою *Re: Тестування*, який у більш пізніх повідомленнях абсолютно не відповідав [9, p. 317]. Таких прикладів чимало і в моєму електронному архіві, коли після тривалої паузи в листуванні надсилають е-мейл, знаходять більш ранні повідомлення, натискають на *reply* і пишуть новий текст. Треба також додати, що деякі з моїх адресатів опцію *reply* не розглядають у її зв'язку з «першими (вихідними) листами». Коли, наприклад, з кимось обмінюєшся повідомленнями в досить стислий проміжок часу, «*Re*» в назві видається їм цілком нормальним, але коли вони хочуть написати *листа*, тоді є сенс сформулювати власну тему, аби «*надати важливості цьому листуванню*». (Інна, з розмови).

Наводяться також думки й поради щодо роботи електронної пошти, кількість яких, судячи із вказівок

на веб-сайті, дедалі зростає. Не йдеться, зокрема, про технічні поради й інструкції, а про формальні особливості електронної комунікації, правила практичного використання й поведіння в Інтернеті, чи питання етикету¹². Одна із цих численних книжок належить Саманті Міллер, журналістці часопису «People» («Люди»), яка на основі власних прикладів під назвою «Pravila lijerog ponašanja na internetu (Internet Manners)» («Правила поведіння в Інтернеті (інтернет-манери)») написала книгу «E-Mail Etiquette» («Е-мейл етикет») [10]. Мовиться про посібник, у якому вміщено поради, які додаються до вже існуючих досліджень у цій галузі [15], як треба полегшити процес комунікації через електронну пошту і зробити її «пристойною» і «практичною». На базі численних правил вибору предмета чи порад із мережі у ньому демонструється, що практика не завжди йде в унісон з теоретичними настановами, і користувачі своїми силами формулюють для себе певні неписані правила, до яких вони дійшли з власного практичного досвіду¹³.

Коли мова заходить про важливість предмета повідомлення в електронній комунікації, яка наголошується в порадах щодо написання е-мейла, на практиці з'ясовується, що кореспонденти не мають визначати порядок прочитання повідомлення на основі одного лише предмета і висловлювати пропозиції щодо прочитання чи знищення повідомлення. Точніше, коли йдеться про повідомлення, запозичені з *листа е-мейла*, предмет повідомлення може виконувати функцію, яку йому надає сама електронна мережа (особливо у випадках, коли користувачі отримують значну кількість повідомлень щодня, і вони мають у якийсь спосіб виділити ті, які необхідно відразу прочитати), але це жодною мірою не стосується приватної комунікації. У ній предмет повідомлення більшою мірою функціонує як необов'язкова назва, своєрідна гра, аніж як ключове слово чи найважливіша частина запропонованої нижче інформації.

Помилки та різночитання

Уже йшлося про те, що в електронних повідомленнях часто трапляються слова з помилками.

До суто технічних помилок можна віднести невживання діакритичних знаків (їх використання може в повідомленні компенсуватися знаками, яких узагалі не існує в хорватській мові чи які служать на позначення зовсім інших звуків), що своєю чергою впливає на стиль електронного листування. Тут мовиться про послідовний вплив медіа на мову, тобто про зміну мовних параметрів через можливість і обмеження медійних засобів. Численими також є випадки, коли медіа зі своїми характеристиками впливають на форми способу самого висловлювання, хоча все одно не стають визначальними. На спосіб висловлювання впливають і інші фактори, зокрема, приклади з досвіду інших кореспондентів з уже існуючих листувань, які з одного медіа переносяться до іншого тощо. Помилково написані слова чи вживання неправильних форм, які спрощують і прискорюють прочитання, наприклад, *niko* замість *nitko*, *kolko* замість

koliko, *ja bi* і *mi bi* замість *ja bih* і *mi bismo* (неправильна побудова умовної форми дієслова *бути*), не так пов'язані з «природою» медіа, як з конкретним випадком вживання синхронічних форм під час комп'ютерної комунікації, проте характерних і для електронної пошти. Коли користувачі електронної пошти одночасно є і користувачами інших форм комп'ютерної опосередкованої комунікації, крім *чата*, можливо, можна говорити про вплив їх окремих комп'ютерних практик на загальний стан комунікації під час електронного листування. Проте поміж моїх колег по листуванню були й такі, які жодного разу не користувалися синхронічними формами комп'ютерної комунікації і які свої тексти готують ще до підключення до мережі, але також у схожі способи спрощують їх, припускаються в них помилок і не виправляють їх. На питання, чому в них так виходить, вони не можуть дати точної відповіді.

Вірогідно, я бачила, як інші пишуть. (Марина, з розмови)

або

...Не знаю, дійсно, коли я починала писати, усе було за правилами – від початку до постскриптуму, а тепер нібито звільняєшся від чогось, я навіть не знаю чому (...). Спочатку трохи поміняла конструкцію, а потім уже перейшла і до інших речей – помилок, слів з малої літери. (Інна, з розмови).

В електронній кореспонденції, що демонструє і попередня цитата, у новий спосіб також використовуються функції знаків. Скажімо, у деяких повідомленнях, тобто в повідомленнях окремих користувачів, більшою чи меншою мірою зменшується використання крапки. Маємо кому чи крапку з комою, після яких наступне речення продовжується без великої літери на початку. В інших повідомленнях після крапки, яка означає кінець речення, не вживається велика літера на початку наступного. Окремі авторки дуже рідко використовують коми чи двокрапки, в е-мейлах вони вдаються до нових способів письмового вираження.

Я тільки тепер усвідомила, як жакливо я пишу з точки зору граматики і синтаксису; у мене є одна приятелька (...) ще з першого класу середньої школи, яка мені завжди все писала без ком, крапок, великих літер (знаєте, як це буває, коли листуєшся вже більше години). Нині мені здається, що вона випередила час, хоча тоді ми про це не могли і мріяти. (Марина, з е-мейла).

Багатофункціональні знаки важливі також стосовно так званих *смайликів* («малюночків, що складаються із значків, які нагадують людське обличчя з різним емоційним настроєм») [7, s. 350]. Їм у коментарях щодо комп'ютерної опосередкованої комунікації приділено увагу в розділі статті, у якому йдеться про можливість вираження емоцій в електронній письмовій комунікації, де, на відміну від спілкування віч-на-віч, немає жестів, міміки, тону голосу тощо (згадаймо працю Б. Данет [3, р. 61–62]). В окремих дослідженнях емотивним значкам як засобам передачі відтінку значення

приділяється особлива увага. Дехто з авторів наголошує на креативності при комбінуванні літер, серед яких домінують певні типові сталі комбінації із заздалегідь заданими можливостями. Такі комбінації автори характеризують як налаштування комп'ютерних технологій до потреб розмови [9, р. 323].

Однак у кореспонденції, про яку мовиться в цій статті, таким значкам не надається великого значення. Авторки рідко ними користуються і то здебільшого лише у двох формах: як усміхнене обличчя :-) або як похмуре обличчя :- (. Використання чи невикористання емотивних значків часто стає істотною відмінністю між повідомленнями та листами. Частіше такі значки вживаються в коротких повідомленнях, у листах у них немає особливої потреби, «емоції» стискаються до формату опису з розрахунку на те, що листи не мають бути такими простими і короткими. Навпаки, їхньою особливістю якраз і є необмеженість кількості слів і детальний опис, який не припускає скорочення. В усьому іншому можливості для «висловлення емоцій» у таких засобів обмежені, вони можуть лише відтворювати «основні» людські емоції. Ідеться про те, що автор деяких речень жартує, висловлюється іронічно або чимось незадоволений¹⁴. У кореспонденції, до якої ми зараз звертаємося, особливо, коли мовиться про використання знаків на позначення емотивних станів, ми залучаємо їх, найімовірніше, як своєрідну прикрасу, ніж просто знак на заміну чогось¹⁵.

Цитування

Так званий розмовний стиль повідомлень, які надсилаються електронною поштою, має на меті підкреслити щось, наголосити на чомусь, зважаючи на те, що текст, який читаємо на екрані, має форму діалогу. Однак цитування уривків з більш ранніх повідомлень чи окремих їхніх частин, на які авторка нового повідомлення відповідає або коментує їх, указує на те, що йдеться про асинхронну комунікацію. Учасники процесу листування інколи вважають за потрібне цитувати попередні висловлювання, щоб було точно відомо, до якої частини попереднього повідомлення належить текст. Підкреслимо, що цитування частин попередніх повідомлень – не правило, а лише один з прийомів, що використовують у кореспонденції. Особливий спосіб і часте залучання цитат виступає інколи як єдина ознака комп'ютерної опосередкованої комунікації [3, р. 58], яка стає можливою за умови застосування сучасних технологій¹⁶. У моїй кореспонденції цитування попередніх повідомлень трапляється доволі рідко, особливо в електронних листах. У коротких повідомленнях частіше використовується форма діалогу, при якому кожна репліка впливає на формування тексту в цілому. Повідомлення можуть виступати як відповіді на висловлювання. Проте з огляду на те, що листи інколи побудовано у формі діалогів, вони також часто фігурують і в монологічній формі в ізольованому ментальному просторі під час підготовки письмового тексту. Вони функціонують як самостійні тексти, присвячені певним темам, і лише рідко, а найчастіше і взагалі не апелюють до адресата.

«Е-мейлізми»

Часто мовна картина електронних повідомлень базується на статистичній поширеності окремих мовних зразків. Хелен Петрі [16, р. 89], мовний аналіз якої спирається на 38000 електронних повідомлень англійською мовою, користується терміном «е-мейлізм» (англ. – *emailism*) для тих стилістичних особливостей, які характерні для електронних повідомлень. Таких елементів обмаль або вони й зовсім не трапляються в рукописах і друкованих текстах. Е-мейлізми – емотивні висловлювання, спосіб цитування попередніх повідомлень і багато інших ознак, притаманних саме текстам е-мейлів. Авторка доходить висновку, що автори електронних повідомлень послуговуються переважно стандартною письмовою англійською, а е-мейлізмів, особливо тих, що не несуть емоційного навантаження, дедалі меншає. Користуючись наведеними в книжках про інформаційні й комунікаційні технології результатами досліджень, як і іншими статистичними дослідженнями в галузі мови електронного листування, відповідно до популярних сучасних відомостей про е-мейли, Т. Шортіс робить висновок, що мова е-мейлів не така вже радикально нова й революційна, як її подекуди характеризують дослідники [16, р. 89]. Слід також зазначити, що те, що визнається як специфічне й нове в електронній письмовій комунікації (а тут нерідко присутні намагання підвести не зовсім близькі явища під однакове визначення і своєрідна неформальність письмового виразу), виявляється насамперед у контексті службового, формального, повідомлення звичайних письмових листів. Як сталий, «технічний», формат е-мейла: із заголовком, назвою, своїми традиціями і меморандумом – виступають службові листи [18, р. 243], адже така структура легша й добре вивчена дослідниками. Водночас часто йдеться про меншу формальність чи неформальність е-мейла як такого, коли його появі передують письмове листування. Розбіжності в робочій (службовій) комунікації між «інформаційним» і «передінформаційним» періодом можуть бути виражені зрозуміліше¹⁷, якщо до цієї службової комунікації додати більше неформальних засобів. Проте, коли мовиться про приватну комунікацію, цих розбіжностей (якщо судити хоча б на основі моєї власної) при електронному й паперовому листуванні набагато менше. Безпосередність висловлення, нестандартні конструкції і нестандартний синтаксис, недотримання правил правопису – особливості, притаманні і паперовій приватній кореспонденції між добре знайомими особами. Однак, видається, вони більш яскраво виражені в електронній кореспонденції. До розбіжностей, які кожен з респондентів може виявити, належать такі, як часте використання слів з малої літери там, де мала би бути велика; своєрідність використання пунктуаційних знаків, нерідко й неправильні граматичні форми, зокрема, при використанні коротких форм слів замість повних, а також численні незначні огріхи, які, вочевидь, пов'язані із свідомою неухважністю, про яку вже йшлося на початку статті. Свідомо неухважність у цьому разі означає, що авторки е-мейлів пишуть недбало, не так старанно, як

би це відбувалося в іншому випадку. Вони свідомі того, що така неухважність призведе до значної кількості помилок, проте в жодному разі не ставлять перед собою завдання перечитати текст, виявити помилки та усунути їх. Проте і приватне листування – між собою – не виступає однакоим для всіх, виходити треба з його авторства, бажання і вміння «грати» з мовою, а також з особою адресата й очікуваннями, які він пов'язує із цим листуванням.

Збагачення чи збіднення мови?

Насамкінець повернемося до питання співвідношення текстів електронних повідомлень з хорватським правописом. Коментар очевидця з телевізійної передачі, наведений на початку розвідки, щодо потреби аналізу й коригування електронних повідомлень видається нам занадто вже перебільшеним з емоційного погляду: особливий спосіб письмового викладу, порушення мовних правил у переважній більшості випадків, свідомий чи підсвідомий вибір автора повідомлення. Навіть це не дає підстав робити висновки стосовно користувачів у цілому, а тільки щодо тих категорій, які намагаються проаналізувати мовну специфіку електронних повідомлень. Про них уже мовилося на початку статті. Тут ідеться не про знання чи незнання мовних категорій, а найімовірніше, про особисте ставлення до підготовки текстів в електронному варіанті. Ті завдання, які стоять перед приватною кореспонденцією в її паперовому варіанті, при електронному листуванні додатково ускладнюються і через «нематеріальність» е-мейла, скороминущість, нефіксованість у друкованому вигляді. Авторкам дозволяються істотніші відхилення від існуючих правил, відхід від стандартів письмового мовлення. Такий спосіб функціонування мови можна було б зрозуміти не тільки як ігнорування правила, ураховуючи почуття «легкості» і «минулості», які пропонує електронний медійний засіб, а і як креативну мовну гру, пов'язану зі своєрідним звільненням від строгих правил. Електронний медійний засіб у такий спосіб перетворюється на мовну гру: цікаво відшукати, а декому й проаналізувати «динаміку» підготовки електронних повідомлень окремих авторів. Якщо перші повідомлення часто готуються одночасно з друкованими текстами, завжди членованими на логічні уривки, абзаци, з відступами між привітальною вступною частиною та основним текстом, а також заключним уривком, без відхилень від правил правопису, обережно і дбайливо скомпонованих, то пізніше вони втрачають ці особливості і стають набагато «вільнішими» з мовного й жанрового погляду.

Одного разу в денних газетах, коли серед іншого йшлося про підготовку нового хорватського правопису, я натрапила на два тексти-коментарі, у яких обговорювалося мовне питання в Хорватії. У тексті під назвою «Хто нам дасть нормальний правопис?» звертаються і до теми інформатизації: «Ми не потребуємо примусового повернення до норм написання, скажімо, гусячим пером, нам необхідне прилаштування до швидкого й однозначного варіанта письма за законами, які перед

нами ставить сучасне інформаційне суспільство» [2]. У другому тексті згадуються лексичні мовні джерела. Там не йдеться про мовні особливості комп'ютерних текстів, але його також можна опосередковано пов'язати з темою нашого дослідження. Мовиться про «нагальну, аж страшну потребу говорити і писати правильно». Перераховуючи слова, у яких є неточності, автор зауважує: «Хорвати бояться говорити рідною мовою, їх переповнює страх, що хтось, компетентний чи не дуже, обов'язково буде їх виправляти». Потім додає: «Міняйте звуки і літери, кажіть так, як хочете. (...) Мене інколи переповнює бажання стати посеред вулиці і кричати чи битися з кимось, аби мене всі почули, вживати слова: *kafa, džezva, hiljada, pegla, ajncug, džabalebaroš, česma, žebe, hartija, ciferšlus, lična karta, karfiol, špricer, kaciola...* Користуйтеся й цими поширеними, близькими до сербської, варіантами слів, у них немає нічого поганого чи непатріотичного» [17]. Такі заклики є показовими. Важливо, що з наукових кіл питання потрапляє до денних новин, у яких лунає заклик до «мовної свободи», котрій за межами «високої літератури» прокладається шлях у світі електронних технологій. Не треба, проте, при цьому занадто прославляти мову електронних повідомлень, хоча останні стають благодатним простором для функціонування письма без нагляду мовних поліцаїв. Утім, можливим є зовсім протилежне розуміння змін, які несе електронна комунікація: їх можна розглядати як певну мовну надбудову, що тягне за собою збіднення мови. Т. Шортіс наводить, наприклад, газетні пропозиції двох британців, з яких один жаліється на вплив е-мейлів на англійську мову і стверджує, що мова електронних повідомлень – складна для читання, подекуди взагалі нечитабельна, у той час, як інший, упорядник «Oxford Book of Letters» («Оксфордської книги правил листування») Франк Кермод, зізнається, що одного дня виникне потреба підготовки «Oxford Book of Emails» (Оксфордської книги правил в е-мейлах), бо «важко уявити і, головне, припустити, що хто завгодно має право надсилати неграмотні листи електронною поштою» [16, р. 81].

Подібне ставлення до мови е-мейлів висловлювали й мої опонентки по листуванню, користувачі електронної пошти. З одного боку, вони часто раділи з відсутності плутанини, яка відчувається при підготовці е-мейлів, з другого – були інколи неприємно здивовані й незадоволені змінами, які помічали в текстах своїх кореспондентів.

На завершення хотілося б висловити думку: важко визначити, що собою являє уважне ставлення до мови. Коли йдеться про слідування правилам з правопису, граматики чи підручника з мови, то в цьому випадку мовних помилок майже не найдеш. Коли ж дбайливе ставлення не зводиться до дотримання правил, тоді в текстах електронної пошти можна натрапити на використання авторками особливих видів речень і підготовку «серйозних» листів. Тут мовиться і про тексти, які своєю темою, стилем викладу, узгодженням праці і часу для їхньої підготовки наближаються до письма чи є, власне, цим письмом, яке в певний авторський креативний спосіб має на меті змінити наш світ.

Примітки

¹ Насамперед наголошуємо, що дослідження не претендує на статус універсального. Про це, так само, як і про автоетнографічні елементи в текстах, ішлося в моїх працях, переважно тих, які стосувалися етнографічних аспектів електронного листування [13].

² Ідеться про жінок, котрим близько тридцяти чи трохи за тридцять, які з комп'ютером ознайомилися вже в дорослому віці і робота яких так чи інакше пов'язана з письмовими медійними текстами.

³ Частина праці під назвою «Govoriti ili pisati?» («Говорити чи писати?») частково дотична до розділу вже надрукованого тексту «Tijelo od rječi: Elektronička poruka kao medij intime?» («Тіло слова: Електронне повідомлення як вид інтимного листування») [11, с. 65–68], у якому мовиться про недоліки та переваги усної і письмової форм електронної пошти.

⁴ Поряд із цитатою з е-мейлів, залучених до процесу аналізу, наводимо ім'я їхньої авторки і коментар «в тексті е-мейла». Там само, де йдеться про текст-інтерв'ю, разом із цитатою наводиться ім'я оповідача і коментар «з розмови».

⁵ Класифікація е-мейла як різновиду розмови є спільною для всіх дослідників і поціновувачів електронної пошти. Можемо побачити його в численних смішинках і карикатурах, що їх надруковано в «Нью-Йорку», виданні, яке цікавиться новими комп'ютерними способами комунікації. У цій карикатурі жінка по телефону звертається до свого співрозмовника: «Річарде, мені треба поговорити. Надішлю тобі е-мейл» [3, р. 57].

⁶ Слідом за тезою про секундарне усне спілкування в добу електронних медіа [14] автори пропонували різні текстові характеристики, ураховуючи так зване ефірне усне мовлення – модифікований спосіб усної оповіді в телевізійних і радіо-медіа (згадаймо дослідження Вернера Холлі [5]). Такий підхід у класифікації застосовували й деякі дослідники комп'ютерної опосередкованої комунікації [4]. З цього погляду формальні мовні показники – один з можливих критеріїв для розмежування усного й письмового компонента. Так, на відміну від останнього, усні висловлювання характеризуються стис-

лістю, недовершеністю, спрощеністю викладу, свідомою чи несвідомою недовершеністю речень, граматичними й синтаксичними недоречностями, своєрідною неформальністю й безпосередністю спілкування (знову згадаймо працю Вернера Холлі [5, р. 346]). Ураховуючи окремі мовні показники, видається доцільним визначити, до якого типу спілкування можна залучити окремі повідомлення. Про особливості е-мейла в його зв'язках з усним мовленням можна детальніше прочитати в працях Бренді Данет [3] та Тіма Шорпіса [16].

⁷ З огляду на це, тематичний усний компонент у комп'ютерній комунікації виразніше відчутний у дослідженнях, присвячених її синхронічним формам [6].

⁸ Про відмінність між електронними повідомленнями та листами читайте в примітці 11.

⁹ Тут важливо вказати і на відмінність між повідомленнями, які готують у режимах он-лайн і офф-лайн [3, р. 16–17]. Коли хтось готує повідомлення, тоді як користувач перебуває в мережі, особливо у випадках, коли за час, проведений в Інтернеті, додатково сплачується, виникає ще нагальніша потреба писати швидше. Приватні е-мейли, про які йдеться в цій роботі, у найбільшій кількості випадків написані *офф-лайн*.

¹⁰ Відомості про збіднення й збагачення водночас, звичайно, більше стосуються синхронічного листування, але їх частково можна віднести й до асинхронічних електронних повідомлень.

¹¹ Ідеться про певний поділ, який я власноруч залучила до класифікації електронної кореспонденції, відповідно й до її приватної частини [12, с. 43–47]. *Електронними листами* названо такі тексти, у яких більшим є інтимний компонент, яскравішою є авторська індивідуальність порівняно з іншими текстами в електронній пошті. Це переважно більш за обсягом тексти, для їхньої підготовки потрібно більше зусиль і уваги, а також часу, ніж для коротких повідомлень. *Електронне повідомлення*, яке в нашій роботі чергується із синонімом *е-мейл*, – назва для всіх текстів з електронної пошти, а також може означати й окремий

вид текстів. У випадках, коли важливо простежити різницю між повідомленням і листом як різновидами електронних повідомлень, буде вживатися термін *лист*, і тоді слово *повідомлення* стосуватиметься лише коротких текстів, частіше інформативного змісту, а не всіх текстів електронної пошти.

¹² Англійською мовою це одне слово – *netiquette*, яке об'єднує мережу і етикет (*etiquette*).

¹³ До того ж, аналізуючи кілька таких книг, а також зіставляючи їх між собою, Бренді Данет показує, що їхні настанови інколи істотно відрізняються [3, р. 59–63].

¹⁴ Бренді Данет згадує дослідження про значки на позначення емотивних станів в офіційних листах. Авторки повідомлень стають учасниками опосередкованої комп'ютерної комунікації, яка більше тяжіє до традиційних норм написання. Респондентки часто висловлюють думку про те, що лише слова мають виражати певне значення, а один з авторів дискусійних листів такі емоційні засоби тлумачить як засіб, що стає в пригоді лише тим людям, які не вміють висловлювати свої думки [3, р. 62, 96].

¹⁵ Їх важливість може бути більшою в дискусіях на веб-форумах між людьми, які не знайомі між собою за межами «віртуального» світу – зовсім незнайомі. Отже, необхідно наголосити на тому, що на чаті, де поширене швидке спілкування, а відповідно й незначна кількість слів (щось написати, прокоментувати, продовжити діалог), значки на позначення емотивних станів при цьому можуть бути доречними.

¹⁶ Мовиться про те, що новий текст включає і елементи поширених, уже існуючих. Із запозичених поодиноких речень щось могли прибрати чи змінити. Це особливість «цитовання» в електронному повідомленні.

¹⁷ Тут треба зауважити, що дослідження, спрямовані на аналіз службових повідомлень-е-мейлів, демонструє широку варіативність текстів, у яких наявні відхилення від традиційних норм написання робочих (службових) листів [3, р. 70–79].

Література

1. Baron N.-S. Alphabet to email: how written English evolved and where it's heading. – London ; New York : Routledge, 2000.
2. Bešker I. Neka nama pravopisâ! // Jutarnji list. – 2004. – N 13. – 7 veljače.
3. Danet B. Cyberplay: communicating online. – Oxford i New York : Berg, 2001.
4. Fialkova L., Yelenevskaya M. Ghosts in the Cyber World. An Analysis of Folklore Sites on the Internet // Fabula. – 2001. – N 42. – P. 64–89.

5. Holly W. Secondary Orality in the Electronic Media // Aspects of Oral Communication. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1995. – P. 340–363.
6. Ivas L. Znakovi usmene komunikacije u pisanoj komunikaciji na IRC-u i ICQ-u // Medijska istraživanja. – 2003. – Br. 1. – S. 77–97.
7. Kiš M. Englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski informatički rječnik. – Zagreb : Naklada Ljevak, 2000.

8. Kollock P., Smith M. Communities in cyberspace // Communities in cyberspace. – London ; New York : Routledge, 2001. – P. 3–25.
9. Lee J. Charting the Codes of Cyberspace: A Rhetoric of Electronic Mail // Communication and Cyberspace: Social Interaction in an Electronic Environment. – Hampton Press, 2003. – P. 307–328.
10. Miller S. E-Mail Etiquette: do's, dont's, and disaster tales from People magazine's

internets manners expert. – New York : Warner Books, 2001.

11. *Pleše I.* Tijelo od riječi: Elektronička poruka kao medij intime? // Narodna umjetnost. – 2002. – N 39/2. – S. 53–76.

12. *Pleše I.* Etnografija elektroničkog dopisivanja: elektroničke poruke i pisma. – 2005. (Рукопис).

13. *Pleše I.* Jesam li bila na terenu? O etnografiji elektroničkog dopisivanja // Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih teren-

skih istraživanja / ur. J. Čapo Žmegač, V. Gulin Zrnić, G.-P. Šantek. – Zagreb : Institut za etnologiju i folkloristiku, 2006. – S. 117–138.

14. *Ong W.* Orality and Literacy: The Technologizing of the Word. – London ; New York : Routledge, 2000.

15. *Shea K.* Netiquette [Електронний ресурс]. – San Francisco : Albion Book, 2000. – Режим доступу : www.albion.com.

16. *Shortis T.* The Language of Information

and Communication Technology. – London ; New York : Routledge, 2001.

17. *Tomić A.* U zemlji u kojoj se svi razumiju u jezik // Jutarnji list. – 2004. – N 73. – 7 veljače.

18. *Yates S.-J.* Computer-Mediated Communication: The Future of the Letter? // Letter Writing as a Social Practice / ur. D. Barton, N. Hall. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2000. – P. 233–251.

Переклад з хорватської Мирослави Карацуби